

J.M.D. de Heer

Spiegel & spanningsbron

OPINIEVORMING IN REFORMATORISCHE KERKEN
OVER DE EVANGELISCHE BEWEGING
EN DE CHARISMATISCHE VERNIEUWING

(SUMMARY IN ENGLISH INCLUDED)

DEN HERTOOG - HOUTEN

Ook verschenen als proefschrift aan de Vrije Universiteit Amsterdam.

Ontwerp omslag: Sè Nom | Ontwerpstudio

© 2018 Den Hertog B.V., Houten

ISBN 978 90 331 2901 8

www.uitgeverijdenhertog.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij digitaal, elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

INHOUD

INLEIDING

1. Een symposium en een conferentie	13
2. Probleemstelling	15
3. Stand van zaken in het onderzoek	17
4. Onderzoeksdoel en -vraag	21
5. Toelichting op gebruikte begrippen	21
5.1. Opiniemakers - 22	
5.2. Reformatorische kerken - 23	
5.3. Evangelische beweging - 25	
5.4. Charismatische vernieuwing - 29	
5.5. Invloeden - 31	
6. Uitwerking van de onderzoeksvraag	31
7. Opbouw van het onderzoek.	33

HOOFDSTUK 1: HISTORISCHE INLEIDING

1.1. Inleiding	38
1.2. Voorlopers in de zestiende tot de negentiende eeuw	39
1.3. De twintigste en eenentwintigste eeuw	42
1.3.1. Pinksterbeweging - 43	
1.3.2. Gebedsgenezers - 43	
1.3.3. Charismatische vernieuwing - 44	
1.3.4. Andere opwekkingspredikers - 46	
1.3.5. Evangelisatiebewegingen - 47	
1.3.6. Evangelische integratie - 48	
1.3.6.1. Koepelorganisaties - 50	
1.3.6.2. Evangelisatieacties - 50	
1.3.6.3. Publicaties - 52	
1.3.6.4. Conferenties - 52	
1.3.6.5. Liedcultuur - 53	
1.3.6.6. Afzwakken van verschillen - 54	
1.3.7. Evangelicalisering van de kerken - 55	
1.3.8. De derde golf - 58	
1.3.9. Context - 62	
1.3.10. Evaluatie - 63	
1.3.11. Migrantenkerken - 63	

HOOFDSTUK 2: OPWEKKINGSBEWEGINGEN EN DE GROTE PROTESTANTSE KERKEN

2.1. Inleiding	65
2.2. Pinksterbeweging en de protestantse kerken	65
2.2.1. Nederlandse Hervormde Kerk - 65	
2.2.2. Gereformeerde Kerken in Nederland - 71	

2.2.3.	Evaluatie - 76	
2.2.4.	Verdere ontwikkelingen - 77	
2.3.	Charismatische vernieuwing en de protestantse kerken	78
2.3.1.	Kerkelijk leven - 78	
2.3.2.	Theologiebeoefening - 80	
2.3.2.1.	H. Berkhof - 81	
2.3.2.2.	J.P. Versteeg - 84	
2.3.2.3.	K. Runia - 84	
2.3.2.4.	C. Graafland - 86	
2.3.2.5.	J. Veenhof - 86	
2.3.2.6.	Balans - 88	
2.3.3.	Doorgaande belangstelling aan de VU - 88	
2.3.4.	Kritische geluiden - 94	
2.3.4.1.	Amsterdam - 94	
2.3.4.2.	Apeldoorn - 95	
2.3.5.	Evaluatie - 95	
2.4.	Evangelische beweging en de protestantse kerken	97
2.4.1.	Kerkelijk leven - 97	
2.4.2.	Theologiebeoefening - 99	
2.4.3.	Evaluatie - 104	

HOOFDSTUK 3: OPWEKKINGSBEWEGINGEN EN DE REFORMATISCHE KERKEN

3.1.	Inleiding	105
3.2.	Pinksterbeweging en de reformatorische kerken	106
3.2.1.	Inleiding - 106	
3.2.2.	Gereformeerde Bond - 107	
3.2.3.	Christelijke Gereformeerde Kerken - 108	
3.2.4.	Gereformeerde Gemeenten - 110	
3.2.5.	Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt) - 110	
3.2.6.	Evaluatie - 111	
3.3.	Charismatische vernieuwing en de reformatorische kerken	112
3.3.1.	Inleiding - 112	
3.3.2.	Gereformeerde Bond - 112	
3.3.3.	Christelijke Gereformeerde Kerken - 113	
3.3.4.	Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt) - 113	
3.3.5.	Nederlands Gereformeerde Kerken - 114	
3.3.6.	Evaluatie - 115	
3.4.	Evangelische beweging en de reformatorische kerken	115
3.4.1.	Inleiding - 115	
3.4.2.	Gereformeerde Bond - 116	
3.4.3.	Christelijke Gereformeerde Kerken - 117	
3.4.4.	Gereformeerde Gemeenten - 118	
3.4.5.	Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt) - 118	
3.4.6.	Nederlands Gereformeerde Kerken - 119	
3.4.7.	Opiniërende periodieken - 119	
3.4.8.	Onderwijsinstellingen - 120	
3.4.9.	Discussie rond personen - 121	
3.4.10.	Aandacht in media - 121	
3.4.11.	Evaluatie - 122	

- 3.5. Opnieuw de charismatische vernieuwing en de reformatorische kerken 122
- 3.5.1. Inleiding - 122
 - 3.5.2. Gereformeerde Bond - 124
 - 3.5.3. Christelijke Gereformeerde Kerken - 125
 - 3.5.4. Gereformeerde Gemeenten - 125
 - 3.5.5. Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt) - 126
 - 3.5.6. Nederlands Gereformeerde Kerken - 126
 - 3.5.7. Opiniërende periodieken - 127
 - 3.5.8. Evaluatie - 127

HOOFDSTUK 4: HERVORMD-GEREFORMEERDEN

- 4.1. Inleiding 128
- 4.2. Opinievorming in de jaren zeventig en tachtig 130
- 4.2.1. C. Graafland - 131
 - 4.2.2. J. van der Graaf namens het hoofdbestuur - 134
 - 4.2.3. Vastgelopen beraad - 135
 - 4.2.4. Bezinning op geestelijke vernieuwing - 136
 - 4.2.5. Toerusting van gemeenteleden - 137
 - 4.2.5.1. J. Westland - 137
 - 4.2.5.2. C.G. Geluk - 138
 - 4.2.5.3. H. Veldhuizen - 138
 - 4.2.5.4. W. van Gorsel - 139
 - 4.2.6. Evaluatie - 140
- 4.3. Opinievorming in de jaren negentig 141
- 4.3.1. De nota van het hoofdbestuur - 141
 - 4.3.2. Reacties op de nota - 144
 - 4.3.2.1. H. de Leede - 144
 - 4.3.2.2. A. Noordegraaf - 146
 - 4.3.2.3. Ontmoetingsdag; J. Maasland - 147
 - 4.3.2.4. Gesprek rond de nota - 149
 - 4.3.2.5. Evaluatie - 149
 - 4.3.3. Opinievorming rond gemeentevernieuwing - 150
 - 4.3.3.1. Open Brief - 151
 - 4.3.3.2. Evangelisch Werkverband - 153
 - 4.3.3.3. Evaluatie - 155
 - 4.3.4. C. Graafland - 156
 - 4.3.5. Toerusting van het kader - 160
 - 4.3.5.1. A. Beens - 160
 - 4.3.5.2. H. Veldhuizen - 160
 - 4.3.5.3. P. de Vries - 161
 - 4.3.6. Evaluatie - 162
- 4.4. Opinievorming in de eenentwintigste eeuw 163
- 4.4.1. Eeuwfeest van de Gereformeerde Bond; G. van den Brink - 164
 - 4.4.2. Bezinning in *De Waarheidsvriend* - 165
 - 4.4.3. Bijdragen van theologen - 169
 - 4.4.3.1. J. Hoek - 169
 - 4.4.3.2. W. Verboom - 171
 - 4.4.3.3. C.A. van der Sluijs - 172
 - 4.4.3.4. W. van Vlastuin - 173
 - 4.4.4. Populair wetenschappelijke evaluaties - 175
 - 4.4.4.1. H. van den Belt - 175

4.4.4.2.	W.H. Dekker - 177	
4.4.5.	Bezinning rond de liturgie - 177	
4.4.6.	H.J. Maat - 181	
4.4.7.	Evaluatie - 183	
4.5.	Opinievorming over de charismatische vernieuwing	187
4.5.1.	Onderstroom - 188	
4.5.2.	Gemeenten en predikanten - 192	
4.5.3.	Theologische docenten - 198	
4.5.3.1.	J. Hoek - 198	
4.5.3.2.	H. de Leede - 203	
4.5.3.3.	M.J. Paul - 205	
4.5.3.4.	W. van Vlastuin - 208	
4.5.3.5.	P. de Vries - 212	
4.5.4.	Evaluatie - 213	
4.6.	Perspectief	217
4.6.1.	Rode draad - 218	
4.6.2.	Duiding - 219	
4.6.3.	Consequenties - 221	
4.6.4.	Verwachting - 222	
4.6.5.	Positiekeuze - 223	

HOOFDSTUK 5: CHRISTELIJKE GEREFORMEERDE KERKEN

5.1.	Inleiding	225
5.2.	Opinievorming in de jaren zeventig en tachtig	228
5.2.1.	J.P. Versteeg - 228	
5.2.2.	W. van 't Spijker - 230	
5.2.3.	J.H. Velema - 234	
5.2.4.	G.C. den Hertog - 236	
5.2.5.	Evaluatie - 237	
5.3.	Opinievorming in de jaren negentig	238
5.3.1.	Betrokkenheid bij evangelische organisaties - 238	
5.3.1.1.	J. van Mulligen - 238	
5.3.1.2.	A. van der Veer - 241	
5.3.1.3.	J. van Langevelde - 242	
5.3.2.	J.W. Maris - 243	
5.3.3.	J. van Amstel - 245	
5.3.4.	G.C. den Hertog - 246	
5.3.5.	Evaluatie - 247	
5.4.	Opinievorming in de eenentwintigste eeuw	249
5.4.1.	Agendapunt tijdens generale synodes - 249	
5.4.1.1.	Generale synode 2001 - 249	
5.4.1.2.	Generale synode 2004 - 251	
5.4.1.3.	Synoderapport - 252	
5.4.1.4.	Generale synode 2007 - 253	
5.4.1.5.	Generale synode 2010 - 253	
5.4.2.	Bijdragen van theologen - 254	
5.4.2.1.	A. Baars - 254	
5.4.2.2.	W.P. de Groot - 255	
5.4.2.3.	W. van 't Spijker - 256	
5.4.2.4.	S. Paas - 257	

5.4.3.	P. Roos - 257	
5.4.4.	Evaluatie - 258	
5.5.	Opinievorming over de charismatische vernieuwing	259
5.5.1.	A. Baars - 260	
5.5.2.	J.W. Maris - 261	
5.5.3.	W. van 't Spijker - 264	
5.5.4.	J.G. Brienens - 265	
5.5.5.	J.M.J. Kieviet - 267	
5.5.6.	Evaluatie - 269	
5.6.	Perspectief	270
5.6.1.	Rode draad - 270	
5.6.2.	Duiding - 272	
5.6.3.	Consequenties - 273	
5.6.4.	Verwachting - 274	
5.6.5.	Positiekeuze - 274	

HOOFDSTUK 6: GEREFORMEERDE GEMEENTEN

6.1.	Inleiding	276
6.2.	Opinievorming in de jaren zeventig en tachtig	277
6.2.1.	Rondom de EO - 277	
6.2.2.	Waarschuwingen in kerkelijke uitgaven - 282	
6.2.3.	Evaluatie - 285	
6.3.	Opinievorming in de jaren negentig	286
6.3.1.	Toerusting voor jongeren - 286	
6.3.2.	Toerusting voor gemeenten - 287	
6.3.3.	G. Roos - 288	
6.3.4.	Evaluatie - 289	
6.4.	Opinievorming in de eenentwintigste eeuw	289
6.4.1.	Bijdragen van godsdienstdocenten - 289	
6.4.2.	Bijdragen van predikanten - 291	
6.4.3.	J.M.D. de Heer - 293	
6.4.4.	Evaluatie - 298	
6.5.	Opinievorming over de charismatische vernieuwing	299
6.5.1.	Evaluatie - 302	
6.6.	Perspectief	303
6.6.1.	Rode draad - 303	
6.6.2.	Duiding - 304	
6.6.3.	Consequenties - 305	
6.6.4.	Verwachting - 306	
6.6.5.	Positiekeuze - 306	

HOOFDSTUK 7: GEREFORMEERDE KERKEN (VRIJGEMAAKT)

7.1.	Inleiding	308
7.2.	Opinievorming in de jaren zeventig en tachtig	312
7.2.1.	Bijdragen vanuit de universiteit - 313	
7.2.1.1.	C. Trimp - 313	
7.2.1.2.	J. Douma - 316	
7.2.1.3.	J. Kamphuis - 316	

7.2.2. Bijdragen van predikanten - 318	
7.2.2.1. S. Clossen - 318	
7.2.2.2. Joh. Francke - 319	
7.2.2.3. C.J. Smelik - 320	
7.2.2.4. A.N. Hendriks - 320	
7.2.3. Evaluatie - 321	
7.3. Opinievorming in de jaren negentig	323
7.3.1. K. van den Geest - 324	
7.3.2. Polemieks rond kritiek van W.G. de Vries - 325	
7.3.2.1. W.G. de Vries - 325	
7.3.2.2. H. Drost - 326	
7.3.2.3. C.J. de Ruijter - 327	
7.3.3. M. te Velde - 327	
7.3.4. Opinievorming rond A.E. McGrath - 329	
7.3.5. Evaluatie - 330	
7.4. Opinievorming in de eenentwintigste eeuw	332
7.4.1. Ontwikkelingen rond de liturgie - 333	
7.4.2. Bezinning rond de kinderdoop - 338	
7.4.3. Bezwaarde gereformeerd vrijgemaakten - 341	
7.4.3.1. <i>Reformanda</i> - 341	
7.4.3.2. J. Douma - 342	
7.4.3.3. H.J.C.C.J. Wilschut - 343	
7.4.4. Evaluatie - 344	
7.5. Opinievorming over de charismatische vernieuwing	346
7.5.1. Alpha-cursus en Geestesgaven - 347	
7.5.2. Discussies rond New Wine - 348	
7.5.2.1. J. van Benthem en K. de Vries - 349	
7.5.2.2. W. Wierenga - 350	
7.5.2.3. Generale synode van 2008 - 351	
7.5.2.4. Generale synode van 2011-2012 - 351	
7.5.3. Werkgroep Gods Geest Werkt - 352	
7.5.4. G.H. Hutten - 353	
7.5.5. Twee opstellenbundels - 356	
7.5.6. <i>Candlestand Statement</i> - 358	
7.5.6.1. Ontstaan - 359	
7.5.6.2. Inhoud - 360	
7.5.6.3. Ontvangst - 361	
7.5.6.4. C.J. Haak - 363	
7.5.6.5. A.S. van der Lugt - 364	
7.5.6.6. G. Riemer - 365	
7.5.7. Rondom het congres te Ede (2005) - 366	
7.5.8. Rondom het congres te Kampen (2006) - 367	
7.5.8.1. Opzet - 367	
7.5.8.2. E.A. de Boer - 368	
7.5.8.3. Ph. Troost - 369	
7.5.8.4. J.M. Burger - 371	
7.5.8.5. A.L.Th. de Bruijne - 373	
7.5.8.6. G. Gunnink - 375	
7.5.8.7. J.H. Kuiper - 376	
7.5.8.8. C. van Dijk - 376	
7.5.9. Rondom het congres te Kampen (2008) - 376	
7.5.10. Verontrusting - 380	
7.5.10.1. A.N. Hendriks - 380	

7.5.10.2. H.J.C.C.J. Wilschut - 382	
7.5.11. B. Luiten - 383	
7.5.12. Evaluatie - 385	
7.6. Perspectief	390
7.6.1. Rode draad - 390	
7.6.2. Duiding - 391	
7.6.3. Consequenties - 394	
7.6.4. Verwachting - 395	
7.6.5. Positiekeuze - 396	

HOOFDSTUK 8: NEDERLANDS GEREFORMEERDE KERKEN

8.1. Inleiding	398
8.2. Opinievorming over de evangelische beweging	403
8.2.1. H. Amelink - 403	
8.2.2. W. Smouter - 404	
8.2.3. J. Meulink - 404	
8.2.4. A. van der Dussen - 405	
8.2.5. B. Wielenga - 408	
8.2.6. J.M. Mudde - 409	
8.2.7. H. de Jong - 410	
8.2.8. Doop, overdoop en opdragen - 412	
8.2.9. Bezinning rond de liturgie - 415	
8.2.10. Evaluatie - 417	
8.3. Opinievorming over de charismatische vernieuwing	418
8.3.1. 'Houten' en New Wine - 419	
8.3.2. D.A. Westerkamp - 422	
8.3.3. R.J.A. Doornenbal - 424	
8.3.4. Discussie rond 'Houten' en New Wine - 426	
8.3.5. W. Smouter - 428	
8.3.6. Discussie rond Smouters visie - 432	
8.3.7. A. van der Dussen - 433	
8.3.8. Evaluatie - 435	
8.4. Perspectief	437
8.4.1. Rode draad - 437	
8.4.2. Duiding - 438	
8.4.3. Consequenties - 438	
8.4.4. Verwachting - 439	
8.4.5. Positiekeuze - 440	

HOOFDSTUK 9: EVALUATIE EN PERSPECTIEF

9.1. Inleiding	441
9.2. Bewustwording	442
9.3. Maatschappelijke en culturele ontwikkelingen	444
9.3.1. Beschrijving - 444	
9.3.2. Evaluatie - 450	
9.3.3. Perspectief - 453	

9.4. Theologische thema's (1): Het beroep op de bronnen	456
9.4.1. Beschrijving - 456	
9.4.2. Evaluatie - 460	
9.5. Theologische thema's (2): Reformatorisch en evangelisch	463
9.5.1. Beschrijving - 465	
9.5.2. Evaluatie - 469	
9.5.3. Perspectief - 473	
9.6. Theologische thema's (3): Reformatorisch en charismatisch	476
9.6.1. Beschrijving - 476	
9.6.2. Evaluatie - 482	
9.6.3. Perspectief - 489	
9.7. Blijvend gereformeerd	489
9.8. Verder onderzoek	494
Epiloog	497
Samenvatting	499
Summary	510
Dankwoord	521

BIJLAGEN

Bijlage 1. Lijst met afkortingen	525
Bijlage 2. Lijst met geraadpleegde kerkelijke periodieken	526
Bijlage 3. Bronnen	528
Bijlage 4. Secundaire literatuur	566
Bijlage 5. Tjldlijnen	580
Noten	582
Register van persoonsnamen	676
Curriculum vitae	684

Inleiding

1. Een symposium en een conferentie

‘Evangelische bonders bestaan al erg lang en het zijn er erg veel.’ Deze opmerkelijke uitspraak deed de hervormd-gereformeerde H.J. Maat in september 2011 in een interview met het *Reformatorsch Dagblad (RD)*. Het vraaggesprek had plaats ter gelegenheid van zijn benoeming tot directeur van het Evangelisch Werkverband (EW) binnen de Protestantse Kerk in Nederland (PKN).¹ Binnen de Gereformeerde Bond, zo bedoelde hij, zijn veel mensen te vinden met sympathie voor de evangelische beweging.

In een opiniebijdrage in hetzelfde dagblad voegde Maat in juni 2012 eraan toe dat de ‘aloude tegenstelling’ reformatorisch versus evangelisch achterhaald is.² Hij stelde dit in de aanloop van een symposium van de Evangelische Omroep (EO) over de verhouding tussen evangelisch en reformatorisch, gehouden op 19 juni 2012. Toen Maat jong was, lagen de zaken helder, zo schrijft hij. ‘De evangelisering was een soort kaalslag die moest worden bestreden.’ Nieuwe generaties denken echter niet meer zo. Zij vragen zich af hoe ze staande kunnen blijven in de cultuur en een ‘missionaire levensstijl’ kunnen ontwikkelen. Jongeren zijn ook voortdurend op zoek, ze kijken naar wat werkt en goed voelt. In het licht van de grote vragen en dilemma’s van deze tijd past ook niet het ‘telkens opnieuw creëren van de tegenstelling reformatorisch-evangelisch.’ Hij noemt dit in het licht van de nood van deze wereld ook ‘beschamend.’

De EW-directeur stelt voor om nieuwe generaties de kerk te laten reformeren. ‘De verschillen tussen evangelischen, die vaak heel gereformeerd zijn, én gereformeerden, die vaak heel evangelisch zijn, zullen als sneeuw voor de zon verdwijnen.’ Zo ziet hij een nieuw soort kerk-zijn ontstaan, waarin ‘toewijding en discipelschap’ centraal staan en waarin de orthodoxie de ‘ruggengraat’ zal zijn.

Het EO-symposium zelf leek een bevestiging te zijn van Maats waarnemingen, omdat van een tegenstelling tussen evangelisch en reformatorisch vrijwel geen sprake was. W.J. Ouweneel en J. Hoek, respectievelijk evangelisch en hervormd theoloog, kwamen in hun discussie dicht bij elkaar, zo blijkt uit de verslaglegging van het symposium.³ Volgens de christelijke gereformeerde theoloog S. Paas hebben evangelischen en reformatorischen zo’n 95 procent van hun overtuiging gemeenschappelijk.⁴ De evangelische publicist R. Sonneveld verwoordde zijn ‘vaste overtuiging’ dat ‘alle verschillen, allemaal, tussen gereformeerden en evangelischen’ tot de opgeefbare onderwerpen behoren.⁵ Alleen de hervormd-gereformeerde emeritus predikant

C.A. van der Sluijs liet een kritische tegenstem horen. Hij typeerde de combinatie van gereformeerd en evangelisch als een ‘vermenging van ijzer en leem.’⁶

In een voorbeschuwing op het symposium merkte EO-presentator A.G. Knevel, tevens organisator van de bijeenkomst, op dat hij op het grondvlak ‘ontzettend veel wederzijdse beïnvloeding’ ziet.⁷ Hij ziet daarbij een groot verschil tussen oudere christenen, voor wie theologische verschillen er nog toe doen, en jongeren, die zich daarvoor niet meer interesseren en voor wie culturele, sociologische aspecten een veel belangrijker rol spelen. ‘Zij zijn bezig met de vraag ‘ben ik een geliefd kind van God?’ Ze geven een andere expressie aan hun geloof, zingen uit de Opwekkingsbundel, kennen een zintuiglijke liturgie en incorporeren postmoderne cultuuruitingen.’ Knevel voelt zichzelf op het kruispunt staan van reformatorisch en evangelisch. Naar zijn overtuiging heeft de ‘theologische hoofdstroom van evangelicals, waarin een vruchtbare beïnvloeding van evangelisch en reformatorisch plaatsvindt, de toekomst.’

Als directeur van het Evangelisch Werkverband bevorderde Maat ook actief de charismatische vernieuwing in de kerken. Dat blijkt uit de leiderschapsconferentie *There is More*, die het werkverband in september 2016 organiseerde. Uit de publiciteit rond de conferentie blijkt een sterk verlangen naar geestelijke vernieuwing.⁸ Hoofdsprekers R. Clark en P. Martini kennen daarbij een ‘opvallend krachtige en wereldwijde bediening waar het gaat om het laten delen in de kracht en gaven van de Heilige Geest’, aldus de aankondiging. Clark ontmoette in 1984 J. Wimber (1934-1997), geestelijk leider van de Vineyard Christian Fellowship.⁹ Dit kerkgenootschap ontstond in de Verenigde Staten en ontwikkelde zich tot een internationaal netwerk. Wimber stimuleerde de zogeheten power evangelism (krachtevangelisatie). Dit concept rust op de overtuiging dat de verkondiging van het evangelie het meest vrucht draagt als deze samengaat met bovennatuurlijke gaven en wonderen. Wimber sprak een profetie uit over Clark dat deze de wereld over zou reizen om voorgangers en leiders de handen op te leggen. Zo zou hij de Heilige Geest meedelen en de gaven van de Geest opwekken en meedelen. Clark begon tien jaar later de Global Awakening Ministry en bezocht sindsdien meer dan vijftig landen.¹⁰

Met het oog op de conferentie verscheen in samenwerking met het EW een Nederlandse vertaling van Clarks boek *Er is meer!*¹¹ In een voorwoord schrijft Maat dat handoplegging, het persoonlijk gebed en het boek van Clark zijn ‘bediening in de kerk’ hebben veranderd.¹² Hij is er ook ‘diep van overtuigd dat de bekrachtiging, de uitingen en werkingen van de Heilige Geest in de komende tijd meer plaats zullen krijgen, zeker ook in de traditionele kerk.’

Maat wilde door de conferentie ‘bij uitstek voorgangers de kans geven de Heilige Geest te ontmoeten, om door Hem bekrachtigd te worden’, zo zei hij tegenover het *Nederlands Dagblad (ND)*.¹³ Volgens Maat is het ‘legitiem’ dat het EW zich nadrukkelijker richt op het werk van de Geest.¹⁴ ‘Het verlangen naar meer van de Geest

groeit in Nederland, bij predikanten en gewone gelovigen.’ Ook is er naar zijn overtuiging een ‘blinde vlek’ in de kerken, doordat het accent op verzoening en verlossing lag, ‘waardoor er te weinig oog is voor Gods koninkrijk en zijn tekenen.’ Zelf verzorgde Maat de opening van de leiderschapsconferentie met onder meer worship en een lezing over ‘Verlangen naar meer van God.’ In het programma kregen ook diverse charismatische uitingen een plaats, zoals het ministrygebed, genezing en bevrijding. ‘Dat willen we direct praktiseren’, zo kondigde Maat in het *ND* aan.¹⁵ Elders voegde hij eraan toe: ‘Ik praktiseer gewoon in alle eenvoud wat ik in de evangeliën lees.’¹⁶ De slotbijeenkomst van de conferentie, die zeshonderd deelnemers trok, bestond uit een genezingsdienst onder leiding van Clark en Martini. In een nabeschouwing op de conferentie meldde Maat een ‘grote oogst aan wonderen.’¹⁷ Twee theologen kregen de opdracht om de getuigenissen over wonderen in kaart te brengen en te toetsen. Maat kondigde verder nieuwe conferenties over het werk van de Geest aan.¹⁸ De jaarlijkse theologenconferentie van het EW op 30 januari 2017 kreeg als thema mee ‘There is More! Theologisch perspectief op het werk van de Geest.’¹⁹ Ook wil hij gespreksgroepen met predikanten oprichten en samen met lokale kerken gebedsdiensten organiseren.

De aankondiging van Maat dat er tijdens de conferenties sessies zouden zijn over onder meer genezing viel niet in goede aarde bij de gereformeerd vrijgemaakte predikant A. Verbree. ‘Deze manier van spreken komt niet voor in de Bijbel’, zo schreef hij in een ingezonden brief in het *ND*.²⁰ ‘Nog geen apostel zou zich verstouten zo te spreken. Zou de Heilige Geest het werkelijk in zijn agenda noteren, dat Hij dan-en-dan, daar-en-daar mensen moet genezen en/of van geestelijke gaven voorzien’, zo vroeg Verbree zich af.

De conferentie had ook het oecumenische doel om ‘protestantse, evangelische, katholieke en charismatische voorgangers’ elkaar te laten ontmoeten. Het interkerkelijke karakter blijkt ook uit de aanbevelingen voor de conferentie. Door middel van promotievideo’s waren er zulke aanbevelingen van zowel de hervormd-gereformeerde predikant G.C. Vreugdenhil als van algemeen secretaris D. Renger van de Verenigde Pinkster- en Evangeliegemeenten (VPE).²¹

Opvallend is ook dat op de website voor de conferentie ook het logo van de PKN staat. Het programma permanente educatie van de kerk kende voor het bijwonen van de conferentie anderhalve studiepunt toe.²²

2. Probleemstelling

Het symposium van de EO en de conferentie *There is More* laten zien dat het thema reformatorisch en evangelisch / charismatisch aandacht trekt. Ook blijkt dat binnen reformatorische kring op een uiteenlopende en zelfs tegengestelde wijze wordt gedacht over de evangelische beweging en de charismatische vernieuwing. Zien sommigen daarin een welkome aanvulling op het geestelijk leven in reformatorische kerken, anderen zien juist een bedreiging voor de gereformeerde leer. Ervaren

sommigen geestelijke herkenning tussen evangelische en charismatische christenen enerzijds en reformatorische christenen anderzijds en stimuleren ze toenadering tussen deze stromingen, anderen, met name reformatorische opiniemakers, zien diepgaande verschillpunten en voelen zich geroepen om daartegen te waarschuwen. Kortom, de evangelische beweging en de charismatische vernieuwing betekenen voor de reformatorische kerken zowel een spiegel als een spanningsbron.

De uiteenlopende visies op de verhouding evangelisch en reformatorisch leveren in elk geval een constante stroom aan opinievorming op. Deze opinievorming is niet eerder aan een nader, vergelijkend onderzoek onderworpen. Daardoor weten we weinig over ontwikkelingen in deze opinievorming door de jaren heen. Het is ook niet inzichtelijk welke thema's in het bijzonder de aandacht vragen in de verhouding evangelisch en reformatorisch. Daarbij is niet duidelijk of het thema in dezelfde mate speelt in de diverse reformatorische kerken.

Dit betekent een stimulans om deze opinievorming nader te onderzoeken. Deze stimulans wordt versterkt door de intensiteit waarmee de evangelische beweging kennelijk een appel doet op reformatorische kerken. Dit blijkt uit een uitspraak van W.H. Dekker, docent sociologie aan de Christelijke Hogeschool Ede (CHE): 'De opkomst van de evangelicale beweging binnen de protestantse kerken leidt tot de nodige beroering in gemeenten en op kerkenraadsvergaderingen. Deze ontwikkeling dicteert voor een groot deel de agenda.'²³ Dit geldt ook voor andere kerken die willen staan in de traditie van de Reformatie. Godsdienstsocioloog H.C. Stoffels stelde in 1997 in *HN-Magazine* dat de protestantse kerken 'hier en daar wat 'evangeloid' worden.'²⁴ Bij Nederlands gereformeerden, christelijke gereformeerden en in de 'linkerflank van de gereformeerde bond' ziet hij een openheid naar de evangelische wereld ontstaan. In kerkdiensten worden opwekkingsliederen gezongen en jongeren worden gestimuleerd naar praise-avonden van de EO te gaan. Negen jaar later sprak de hervormde theoloog De Leede uit dat het binnen de kleinere orthodox-protestantse kerken 'helemaal hard' gaat. Hij constateerde een "evangelische Entdeckersfreude' bij vele broeders en zusters' in de Nederlands Gereformeerde Kerken, de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt) en de Christelijke Gereformeerde Kerken. 'Dat ervaar je bij de lezing van publicaties uit de boezem van genoemde kerken. En een bezoek aan kerkdiensten of aan christelijke studentengroepen, of het meemaken van een christelijk-gereformeerde kerkdienst op de tv bevestigen een en ander.'²⁵

Zo rond de eeuwwisseling trok het onderwerp van de Geestesgaven een toenemende aandacht in reformatorische kringen. We komen hiermee op het terrein van de charismatische vernieuwing. In de jaren zestig van de twintigste eeuw deed deze van zich horen in zowel de grote protestantse kerken in Nederland als in de Rooms-Katholieke Kerk. In de eenentwintigste eeuw vond de charismatische vernieuwing in toenemende mate weerklank in verschillende reformatorische kerken.

Dit heeft ermee te maken dat charismatisch getinte initiatieven voor evangelisatie en gemeentevernieuwing (zoals de Alpha-cursus en New Wine) ingang vonden in de reformatorische kerken. Ook de Pinksterconferentie van stichting Opwekking trekt aanzienlijke aantallen mensen uit reformatorische kerken. Dergelijke organisaties en initiatieven creëren ruimte voor de gaven van de Geest, zoals profetie, tongentaal, gebedsgenezing en het uitdrijven van demonen.

Historicus B. Wallet noemde dit laatste in 2008 de ‘tweede fase in het proces van evangelisering, die zich in de afgelopen jaren heeft ingezet’, waardoor thema’s uit de pinksterbeweging binnen de gereformeerde gezindte op de agenda kwamen te staan.²⁶ Uit deze formulering blijkt dat de weerklank van de charismatische vernieuwing in reformatorische kerken een vervolg is op de openheid voor de evangelische beweging. Dit heeft ook als gevolg dat in de eenentwintigste eeuw evangelisch en charismatisch minder duidelijk van elkaar te onderscheiden zijn. Tegelijkertijd brengt de charismatische vernieuwing specifieke vragen met zich mee, die in de opinievorming vanuit de reformatorische kerken ook naar voren komen. Ook deze opinievorming is niet eerder onderzocht.

3. Stand van zaken in het onderzoek

Het onderzoek naar de evangelische beweging in Nederland is van tamelijk recente datum. Dit geldt nog sterker de verhouding reformatorisch en evangelisch. Ook de verhouding reformatorisch en charismatisch is nog nauwelijks onderzocht.

In de jaren zestig van de twintigste eeuw verschenen artikelen in periodieken van reformatorische kerken over de pinksterbeweging en de charismatische vernieuwing. Ditzelfde geldt voor de jaren zeventig waarin artikelen verschenen over de evangelische beweging. De bijdragen waren kennelijk bedoeld om de eigen kerkleden toe te rusten, en vaak ook te waarschuwen. Informatievoorziening en meningsvorming gaan in dergelijke artikelen hand in hand.

Vanaf de jaren tachtig werd meer systematisch onderzoek gedaan naar de evangelische beweging, hoewel niet vanuit de reformatorische kerken die in dit onderzoek centraal staan. Het betreft met name academische studies en populair-wetenschappelijke bijdragen over de evangelische beweging. De vraag naar de invloed van de evangelische beweging op reformatorische kerken komt daarin nauwelijks aan de orde. Het lijkt erop dat die invloed nog niet zodanig in het oog liep dat wetenschappers deze gingen analyseren en duiden.

De hoogleraar praktische theologie K. Runia uit Kampen deed al in een vroeg stadium onderzoek naar de evangelische beweging.²⁷ Hij behoorde hiermee tot de pioniers in dit onderzoek. Voor het Contact Orgaan voor de Gereformeerde Gezindte (COGG) sprak Runia in januari 1980 over de pas opgerichte Evangelische Alliantie.²⁸ Een jaar later, op 2 april 1981, sprak de hoogleraar tijdens de jaarlijkse

conferentie van het COGG over het thema 'Evangelisch – reformatorisch – gereformeerd'.²⁹ Nadien publiceerde hij nog over de theologie en de spiritualiteit van de evangelische beweging.³⁰

In 1984 merkte de evangelische theoloog E.W. van der Poll³¹ op dat de 'evangelische stroming binnen de historische kerken' een 'meer dan marginaal bestaan' begon te leiden.³² Twee jaar later schreef hij dat de evangelische beweging tot het midden van de jaren zestig 'in de schaduw van de grote en volle kerken van Romana en Reformatie' functioneerde.³³ Daarna ziet hij een 'stroomversnelling' en ook een 'samenwerking van evangelischen en reformatorischen' onder meer in de EO, de EA en de Evangelische Hogeschool (EH).

Van der Poll vindt dat de verschillen tussen evangelischen en reformatorischen niet over het hoofd mogen worden gezien. Hij doelt dan op 'centrale zaken als het beleven en het doorgeven van het evangelie'.³⁴ Wie binnen de gevestigde kerk een evangelische overtuiging aanhangt, staat volgens hem eigenlijk voor de keuze: of lid worden van een vrije groep of in de eigen kerk blijven en proberen in doorde-weekse kringen uiting te geven aan een meer evangelische manier van kerk-zijn.³⁵

In hetzelfde jaar schreef G. Dekker, hoogleraar godsdienstsociologie aan de VU, een schets over de evangelische beweging.³⁶ Dekker treft de evangelischen voor een deel binnen de traditionele kerken aan, 'maar dan wel aan de rand'.³⁷ Hij plaatst de opkomst van de evangelische beweging tegen de achtergrond van 'de snelle en ingrijpende veranderingen' in de samenleving.³⁸ Daardoor raken mensen hun zekerheden kwijt. Daar komt bij dat er binnen de protestantse kerken een 'aanpassingsproces' plaatshad, waarin kerk en theologie zich gingen aanpassen aan het moderne levensgevoel.

De evangelische beweging sloot ook aan bij 'een sterk anti-institutioneel gevoelen en denken in de samenleving'.³⁹ De beweging bood een 'meer informele manier' van omgang met elkaar in 'niet strak georganiseerde groeperingen en bewegingen.' Wat het geloof betreft legt de evangelische beweging nadruk op de vrije wil, 'een benadering die wonderwel past bij de behoefte aan zelfbeschikking in onze doe-het-zelf-samenleving!' Dekker vraagt zich in dit verband af of de evangelische beweging niet 'één van de varianten binnen de christelijke godsdienst' is die tegemoet komt aan de '(godsdienstige) behoeften van de mensen'.⁴⁰

In de jaren negentig van de vorige eeuw werd steeds duidelijker dat de evangelische beweging haar sporen trok binnen reformatorische kerken. Met name godsdienstsocioloog Stoffels begon aandacht te vragen voor dit thema. In 1996 schreef hij over een 'toenemende openheid voor het evangelische geluid in de orthodox-reformatorische wereld, m.n. onder de jonge generatie'.⁴¹ De activiteiten van de EO hebben naar zijn overtuiging 'baanbrekend en oecumeniserend werk verricht.'

Twee jaar later maakte Stoffels onderscheid tussen drie kernen binnen het orthodox-protestantisme in Nederland en wel de bevindelijk-gereformeerde, de vrijgemaakt-gereformeerde en de evangelisch-reformatorische.⁴² De laatste ziet hij als een 'beweging met expansieve neigingen, die haar invloed onder meer uitbreidt in de richting van de eerste twee kernen.' 'Leidslieden in de bevindelijk-gereformeerde kern slaan deze ontwikkeling met zorg gade', zo merkt hij op. In zijn conclusies stelt Stoffels dat de kans 'niet denkbeeldig is dat met name de vrijgemaakt-gereformeerde en de evangelisch-reformatorische kern op den duur in elkaar zullen overvloeien.' Het geheel overziende brengt dit Stoffels tot de uitspraak: 'Er lijkt een 'evangelische gloed' over orthodox-protestants Nederland komen te liggen.'⁴³

De 'toenemende invloed van de evangelicale beweging in de traditionele kerken' deed de RRQR, de reünistenvereniging van de reformatorische studentenvereniging CSFR, in 1997 besluiten een congres te beleggen over dit thema. In een inleidend artikel in *Wapenveld*, het tijdschrift van de RRQR, schrijft socioloog W.H. Dekker over de 'snelle groei van de evangelicale stroming binnen en buiten de gevestigde kerken in Nederland.'⁴⁴ Een belangrijke rol dicht hij toe aan de EO die 'dwars door de kerkverbanden heen een groep heeft weten samen te binden met een mix van evangelische en reformatorische elementen.'

Volgens hem wordt het stokje verder de kerken ingedragen door onder meer jeugdbonden van kerken. Hij noemt in dit verband ook de Windroosconferenties in kringen van de Gereformeerde Bond.

Dekker ziet verschillen tussen de evangelische en de reformatorische theologie, onder meer op het punt van de vrije wil.⁴⁵ 'Belangrijker geschil dan het theologische debat is het cultuurverschil', zo voegt hij er echter aan toe. Reformatorischen zijn in de ogen van evangelischen 'lauw, star en mat. Reformatorischen verwijten evangelischen gebrek aan ernst, besef van heiligheid en het geen oog hebben voor de waarde van de traditie.'

Het Gereformeerd Wetenschappelijk Genootschap, verbonden aan de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt), publiceerde in 2001 een themanummer van zijn tijdschrift *Radix* onder de titel 'Nemen de evangelicalen de kerk over?' In een inleidend artikel stelt onderzoeker J.H.F. Schaeffer⁴⁶ dat de verhouding tussen evangelicalen en de gevestigde kerken 'in veel gevallen gespannen is geweest.'⁴⁷ Binnen zijn eigen kerkverband, de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt), kreeg in de jaren negentig van de twintigste eeuw het gesprek over de evangelische beweging volgens hem de kenmerken van een 'polariserend proces.'

In het themanummer zelf komen verschillende thema's aan de orde. De gereformeerde emeritus predikant A.J. Krol constateert 'een zekere spanning' tussen reformatorisch en evangelisch. Naar zijn overtuiging komt dit vooral door de 'nadrukkelijke wijze waarop evangelischen spreken over het persoonlijk behoud en

evangelisatie. Dat wordt als een aanval beleefd op de geloofsbeleving en de dogmatische inzichten, zoals die breed gedragen werden in diverse kerkgenootschappen.⁴⁸ In 2007 zag een themanummer van het tijdschrift *Praktische theologie* het licht onder de titel 'Evangelicalisering in de gevestigde kerken.' H.P. de Roest, hoogleraar praktische theologie te Leiden en S. Stoppels, universitair docent gemeenteopbouw aan de VU, noemen in een inleidend artikel een aantal voorbeelden waaruit volgens hen blijkt dat traditionele kerken 'verevangelicaliseren.'⁴⁹ Zo wordt er 'momenteel drifutig gediscussieerd over de wenselijkheid van het introduceren van 'evangelische elementen' in de kerkdienst en bij het werken aan de opbouw van de gemeente.' Volgens de Amsterdamse onderzoekers M. Klaver en P.G.A. Versteeg veranderen de geloofsvoorstellingen en -beleving van veel kerkleden door de contacten met de evangelische beweging.⁵⁰ De twee wijzen verder onder meer op de populariteit van de bundel Opwekkingsliederen in Nederlandse kerken.⁵¹ 'De op beleving gerichte Opwekkingsliederen botsen daarmee op een veel meer verkondigende, tekstgerichte liedcultuur binnen de Nederlandse kerken.' Volgens de onderzoekers zal het proces van evangelicalisering in de kerken zich verder voortzetten. 'Na mensen en praktijken langdurig beïnvloed te hebben, is het evangelicalisme als geloofsrepertoire niet meer weg te denken uit het kerkelijk leven.'⁵²

De Roest en Stoppels besluiten het themanummer met een artikel waarin ze 'een begin met het opmaken van een tussenbalans' maken.⁵³ Daarin stellen ze de vraag of het introduceren van 'evangelicale elementen' ervoor zorgt dat 'het hele pakket aan evangelicale overtuigingen meekomt.'⁵⁴ Zelf hebben ze de sterke neiging om deze vraag bevestigend te beantwoorden. 'Binnen de evangelische beweging én in de evangelicale stroming binnen de traditionele kerken bestaat in de officiële documenten een nauwe expliciete en onlosmakelijke samenhang tussen ecclesiologische concepten, theologische visies, soteriologische perspectieven en overtuigingen aangaande zending en evangelisatie.' Het een brengt daarom het ander met zich mee.

Het *Tijdschrift voor Theologie*, afkomstig uit de rooms-katholieke traditie, volgde in het jaar 2010 met een themanummer: 'Vernieuwend geloof? Over evangelicalisme & evangelicalisering.' De redactie ziet de evangelicale beweging als een 'uitdaging', omdat het een 'bij uitstek moderne, bij de tijdse en persoonlijke religie' wil zijn.⁵⁵ De redactie wil met het themanummer te weten komen van welke aard dit vernieuwende geloof is.

Klaver legt in het nummer een verband tussen het proces van evangelicalisering en de toegenomen mobiliteit van gelovigen.⁵⁶ De nieuwe media geven toegang tot een 'enorm diverse en uitgebreide religieuze markt', terwijl de eigen geloofsgemeenschap steeds minder een 'monopoliepositie heeft in het religieuze leven.' Er zijn ook allerlei alternatieven in de vorm van conferenties, retraites, genezingsdiensten en bezinning- en studiedagen, waar kerkmensen naar behoefte gebruik van kunnen maken. Ze verwacht dat de evangelicale invloed binnen de gevestigde kerken als

gevolg heeft dat de grenzen tussen evangelicalen en andere christelijke kerken en stromingen in toenemende mate zullen vervagen.⁵⁷

In 2014 promoveerde W. van Iperen op een onderzoek naar de presentie, profilering en receptie van het Evangelisch Werkverband binnen de Protestantse Kerk in Nederland over de periode 1995 tot 2010.⁵⁸ In zijn onderzoek komt de predikant van de protestantse gemeente te Barneveld tot de conclusie dat de plannen van het EW tot vernieuwing van de kerk in de loop van deze periode minder concreet werden, terwijl de houding ten opzichte van het geheel van de kerk juist meer polemisch werd.⁵⁹ Ook concludeert hij dat verschillende doelen van het werkverband niet gerealiseerd konden worden.⁶⁰ De weerklank van kenmerkende evangelische initiatieven zoals de Gemeente Groei Groepen, de dienst van genezing en bevrijding en de Evangelische Liedbundel bleef beperkt. Dit lijkt volgens Van Iperen de 'conclusie te rechtvaardigen dat men niet de breedte van de kerk bereikt, maar het deel van de kerk dat zich verwant voelt met de visie van het Evangelisch Werkverband.' Daarnaast stelt de onderzoeker dat het EW zich gaandeweg ontwikkelde tot een van de modaliteiten in de PKN.⁶¹

De genoemde publicaties bieden allerlei aanknopingspunten voor verder onderzoek naar de verhouding reformatorisch en evangelisch, maar tegelijkertijd zijn het niet meer dan aanknopingspunten. Er is nog geen systematisch onderzoek gedaan naar de wijze waarop in reformatorische kerken wordt aangekeken tegen de evangelische beweging en evangelische invloeden in de kerken. De gereformeerd vrijgemaakte predikant E.A. de Boer merkte al in 2000 op dat er theologisch 'weinig gedaan wordt om de invloed van het evangelicisme (sic) te onderzoeken.'⁶²

4. Onderzoeksdoel en -vraag

Het doel van dit onderzoek is inzicht te geven in de opinievorming in reformatorische kerken over de evangelische beweging en de charismatische vernieuwing. Dit brengt tot de volgende onderzoeksvraag, die in de volgende paragrafen zal worden toegelicht:

Hoe waarden opiniemakers uit reformatorische kerken in Nederland de evangelische beweging zoals deze vanaf de jaren zeventig van de twintigste eeuw een duidelijk profiel kreeg en hoe waarden zij de tweede fase van de charismatische vernieuwing die vanaf de overgang naar de eenentwintigste eeuw zichtbaar werd, alsmede de invloeden van beide ontwikkelingen op reformatorische kerken?

5. Toelichting op gebruikte begrippen

Voordat we de onderzoeksvraag nader uitwerken, lichten we in volgorde waarin ze worden genoemd, een aantal begrippen toe.